
“Историята идва като една жица така, да ти даде некоя посока...”¹

Гласове и образи от миналото на Горна Джумая/Благоевград

Енциклопедията на братя Данчови, издадена през 1936 г. информира българския читател твърде нестеливо за град Горна Джумая. Но макар да не изброява природни и исторически забележителности, нито пък помещава илюстрация към статията, авторитетното справочно издание от средата на тридесетте години все пак звучи оптимистично за града. Едва прехвърлила 10 000 души, Горна Джумая расте бързо:

«Горна Джумая - град в Югозападна България, околийски център в Софийска област /по-рано в Петрички окръг/, 10 028 жители, разположен до струмския приток Бистрица, произвежда главно тютюн и има големи складове за тютюн. Отглежда и много овце. Има топли бани. Наблизо се добиват каменни въглища. Гара на линията Дупница – Петрич. Градът бързо расте поради заселването му с бежанци.»²

Представата за Горна Джумая – за някогашната пъстрома и търговска динамика на граничния град в Османската империя от края на деветнадесети век (описани от Васил Кънчов), за неговите овце, тютюн и бани и за неговото изграждане като модерен и благоустроен град - се създава от преплитането на най-различни свидетелства, описания, снимки, разкази, статистически сведения. Как се формират образите на град Горна Джумая пред света и неговите собс-

¹ Из интервю с Муса Метев от с. Церово, 2006 г.

² Н. Г. Данчов, И. Г. Данчов, Българска енциклопедия, С., 1936, с. 294.

твени жители? Как различните гласове говорят и разказват за града? Каква е тяхната йерархия и тяхната власт да създават преставащата за Горна Джумая през годините?

Английският политик Уолтър Микин, който посещава Горна Джумая през лятото на 1933 г. описва накратко своето пътуване:³

“И така на 31 август сутринта ние потеглихме за Горна Джумая с един омнибус, който бе препълнен с пътници и багаж, прикачен и завързан от всичките му страни... Опаковани като сардини, ние продължихме нашето пътуване до селото Кочериново, където ние бяхме посрещнати от нашия водач и преводач г-н Виктор Ичков и един виден македонец г-н Таско Стоилков,⁴ с които се прехвърлихме в частен автомобил, каран от един опитен шофьор, който се казваше Христофор и с когото пътувахме по целия път. Той минаваше пътища, по които малцина английски автомобилисти би се решили да минат. Ние скоро дойдохме до заключението, че с Христофор на колелото, българските пътища бяха приятни разходки.

Пристигахме в Горна Джумая и спираме в хотел “Вардар”, притежателят на който ни посрещна най-любезно и се чудеше с какво да ни угоди. Ние бяхме приятно изненадани от чистотата в хотела, където имахме скромни, но удобни легла. Хранехме се в един ресторант наблизо, и мога да кажа без да преувеличавам, че българската храна е изящна, особено доматиите, пилета, риба, сирене и красиво бяло вино, което ние винаги пиехме.”

Макар и все още не лесно гостъпен, градът се старае да не разочарова гостите си. Очевидно горноджумайските домакини са се постарали да впечатлят англичанина с гостоприемство. Малко преди това Горна Джумая посреща за тържествата по случай 20-годишнината от Илинденското въстание и Леон Ламуш, обявен за почетен гражданин на града.⁵ Отворен за света, малкият околийски център трудно си проправя пътя в света на новите комуникации. Достъпът до него (винаги пролематичен по онова време) е част от опи-

³ Уолтър Микин, Моите впечатления от Българска Македония, сп. Нация и земя, бр. 24 – 27, 1. октомври 1933, с. 307-308. Редакторите на сп. Българо-британски преглед организират обиколка за участника в международната радикална конференция в България Уолтър Микин. Той посещава Горна Джумая на 31 август 1933 г. Международният съюз на радикалните и демократически партии е създаден в 1924 г. Владимир Моллов и Григор Василев са участници от България, а по-късно – Стоян Костурков и М. Календеров.

⁴ Таско Стоилков – народен представител, близък до средите на ВМРО.

⁵ Вж. Снежана Кирилова, Леон Ламуш - забравеният почетен гражданин на Горна Джумая, Струма, Алманах за литература, изкуство и общество, април 2006 г., с.46-49.

Мост на р. Бистрица, построен през 30-те години

санието на града сълго време – чак го откриването на нормалният железен път:

“Доста се колебах дали да замина за Горна Джумая – пише учителката Олга Топлийска, която през 1935 г. остава в града през лятото, за да организира детска градина - Фактът, че това име е свързано с много политически борби и организации, не ме привличаше много. Най-после реших и заминах, със славната дековилка, която върши много работа към този край. Горноджумайското поле се намира на югозапад от величествената Рила, а градчето е разположено край тихата Струма. Когато пристигнах в града, даде се нареждане от надлежните власти в общината да се отпуснат 4 000 лева за обзавеждане на детска градина. Направихме поръчка във фабриката: столчета, маси, люлки, пясъчник и кубчета, а докато се приготвяха поръчките, записвах деца. Даде се нареждане от Общината да се извести на гражданите чрез барабана отварянето на детската градина в града”⁶

⁶ Олга Топлийска, Лятната детска градина в Горна Джумая, Първи стъпки, г.3, кн.2, окт. 1935, с. 5-6. По-нататък авторката описва тържественото откриване на лятната детска градина на 10 юли 1935 г. в града с освет от свещениците Хранов и Тодоров и участието на църковния хор. В детската градина идват 55 деца, от които 40 – бедни, чиято издръжка се поема от общината.

Ученици от V клас в Горна Джумая на баира срещу реката, 2.I.1926 г.

“Политическите борби”, “славната дековилка”, “величествената” Рила и “тихата” Струма подготвят за гостенката от София предварителния образ на града, “филтриран” от нейните столични нагласи и самочувствие на учителка и опитна организаторка.

В края на тридесетте години, малко повече от година преди образът на Горна Джумая за първи път да се появи пред зрителите на седмичния кинопреглед в България, населението на града е 11 665 души, а на селата от общината – 8240. Общо жителите са 19 905.⁷ В своя годишен отчет за 1939 г. кметът отчита увеличението на населението с 1189 жители през последните години.

През тридесетте години Горна Джумая не само надхвърля числото 10 000 жители. Разрастването на града е съпроводено с оформянето на модерния му облик. Съвсем скоро дековилката отстъпва място на нормален железен път. Кметът отчита и други постижения за 1939 г.: извършен е каптаж на топлите минерални извори, водоснабдени са някои от селата. Голямата част от ражданията вече стават с помощта на лекар и акушерка, а броят на родените “*на полето през време на работа*” е относително много по-малък.⁸ Общината засилва надзора над населението: общинската служба из-

⁷ Доклад от Кмета на Горно-Джумайска гр. Община пред Околийската стоп. Конференция, станала през м. септември 1939 год., ДА – Благоевград, Ф.125к, оп.1, а.е.30, л.34 – 46.

⁸ Пак там, л.40.

Ученическо дружество на БЧК при Народното първоначално училище “Арсений костенцев” в Горна Джумая

дирва и картотекира бедните и нуждаещите се от социално подпомагане, а за децата са уредени трапезарии, лятно детско игрище, лятовище и дневен детски дом. Според отчета в общината има 19 първоначални училища, една прогимназия, три основни училища, гимназия, земеделско училище, турско, еврейско и влашко училище.⁹ В следващите години населението на общината продължава да расте, а в 1943 година градът става областен център на новосъздадената Горноджумайска област.

Общински отчети, решения, описания, информации, филмови образи и снимки говорят с различни гласове за миналото на града. Настоящото издание «Виртуална Горна Джумая» е опит те да се покажат в процеса на тяхното съставяне и наслагване във времето. Тези документални следи са резултат от усилията на различни институции да възпроизведат значимите за тях моменти в развитието на града. От множеството дълготрайно действащи институции (правителствени, регионални, общински институции, централни и регионални медии и т. н.). Тук сме избрали няколко: националните кинорегледи (1941 – 1980), протоколите на общинския съвет (1927 – 1934), както и запазените (и доста разпокъсани в различни фондове) архивни свидетелства за няколко села от общината. Към тях се

⁹ Пак там.

Ученички от II-ри прогимназиален клас на вечеринка "Балът на цветята", Горна Джумая, май 1923 г.

прибавят и устните свидетелства на самите хора за миналото на своите селища и своята община - граждани, възрастни мъже и жени от града и проучваните села.

Тези свидетелства говорят своите професионални езици или езика на всекидневното общуване. Тяхното наслагване във времето и превръщането им в своеобразен разказ за миналото има своите различни ритми, породени от различната им цел, различно предназначение и различна институционална и културноисторическа природа. Като свидетелства на своето време, те са и самостоятелно съществуващи артефакти: филмови ленти с подбраните кадри и тържественият глас на диктора, който чете текстовете на кинопрегледите, протоколни книги, изписани с грижливия обработен (но и доста нечетлив) почерк на протоколиращия гласове на общинските съветници, или записите с непретенциозните разкази за миналото на хората от общината с тяхната неповторима индивидуалност.

Условно можем да обозначим тези гласове като:

- Гласът на диктора от националните кинопрегледи
- Гласът на протоколчика на общинския съвет на Горна Джумая
- Гласът на малките местни институции - училища, кооперации, църковни настоятелства (техните документи)
- Гласовете на гражданите на общината - *общинарите* (както ги обозначават протоколите на общинския съвет)

Протоколни книги от фонда на Горноджумайско градско общинско управление, съхранявани в ДА-Благоевград

За да се даде възможност да се проследи развитието на филмовия образ на Горна Джумая – Благоевград, са издирени кратките моменти в общите седмични кинопрегледи, с които в продължение на четири десетилетия градът присъства в официалните кинохроники в България. В тях се отбелязват големите събития в живота на града: откриване на жп линия, юбилейни тържества за Илинденското въстание, неговото преименуване, откриването на театър, превръщането му в академичен център. За да се свържат те в своеобразен киноразказ отделните кадри за Горна Джумая – Благоевград са издирени в стотиците запазени кинопрегледи, а текстовете им са представени в настоящето издание. Това „демантиране“ на кинопрегледите и „монтиране“ на кинохроника за града се прави за първи път.

Идеята на настоящата книга е да постави редом до по-тържествените акорди на тези „магистрални теми“ на Горна Джумая и Благоевград – на властта, на камерата на кинохрониките, на седмичния кинопреглед, местният ритъм на живота на града – протоколите от заседанията на Общинския съвет. Публикуването им като поредица, отразяваща „лабораторния процес“ на общината обхваща седем години от работата на съвета. В поредицата решения на Общинския съвет се улавя пулсът на града от края на двадесет-

те и началото на тридесетте години. В тях се чете постоянната борба на града с бедността (всяко заседание обсъжда признаването на бедни), създаването на комисии за тяхното издирване и посещение, постепенното благоустрояване и водоснабдяване на града, годишните ремонти, намирането на места за нови училищни сгради и тяхното изграждане и т. н. Протоколите свидетелстват за времето, в което все още всеки познава всекиго - и в което членовете на Общинския съвет познават поименно бедните в петте участъка на града, тяхното битие и дори кой как се облича:

„Съвет[н]. Попов: Не съм съгласен приемането на списъците да стане без поименното им преглеждане, за да не изпагнем в грешки, както напр. м.г. (миналата година – К.П.) признат бе за беден Стефан Н. Чавеев, който за работенето на лозето си бе наел работници. Това показва, че той не е беден.

Съвет[н]. Аладжем: Чавеев е много беден и негоден физически за работа, поради което и не може да обработва лозето си.

Съвет. Костов.: Може ли да признаваме за бедна жена, децата на която носят рокли от 5 000 лв. Такива случаи има в първи ж. участък. Мисля, че такива не можем да признаваме за бедни.

Съвет. Попов: Вярно е, че има някои добре облечени, но може ли едно възрастно момиче да се остави грипаво?”

Заедно с това протоколите на общинския съвет показват и модернизиранието на тези грижи чрез тяхното по-голямо бюрократизиране и институционализиране. На мястото на традиционното даване на помощи на нуждаещи се граждани, чиято бедност е видима за всички, се появява категоризирането на бедността според доходите. Въвеждат се книжки за бедните, подготвят се формуляри, въз основа на които да се картотекират бедните, избират се общински комисии, които да проверяват бедните граждани.

По-нататък сборникът „Виртуална Горна Джумая“ включва и историята на няколко от селищата, за които Горна Джумая – Благоевград е общински център. Отминавани от камерата, или пък за миг мярнали се пред обектива, това са крайградските села от Горноджумайското поле, селата от близките планини - селищата от общината. Населението на тези села – някога съпоставимо и почти равно на това на общинския център, днес е несравнимо по-малък дял от броя на жителите на общината. Докато Благоевград от градче се превръща в голям град - град, в който можеш “да се загубиш”¹⁰, а

¹⁰ Използвам този образ на Ивайло Дичев за големия град, вж. Ивайло Дичев, Пространства на желанието, желаниа за пространство, С., 2005, с.7.

някои села – Струмски чифлик, Грамага, Еленово – стават съставна негова част, други села от общината са почти обезлюдени. Населението им е погълнато от града, но връзката с близкото село не е изгубена. Именно тази връзка между хората от града и близките села беше едно от постоянните насърчения в работата по тази книга. Върху историята на тези села, за които има често пъти фрагментирани и разпокъсани в различни фондове данни, работи екип от млади изследователи. Целта на книгата е да покаже и част от културното многообразие на селищата от община Благоевград като важно място на историческо съжителство на различни културни традиции и взаимодействия: между селски и градски бит в Горна Джумая/ Благоевград и околните села, между планински и равнинни селища, между различен тип традиционни съседства /селища тип купни и селища тип разпръснати/, между различни религиозни традиции в различните селища.

“Виртуална Горна Джумая” включва тези три основни пласта: от една страна проучванията върху присъствието на Горна Джумая/Благоевград в официалната кинохроника на страната, на работата на Общинския съвет и от друга - проучвания върху малките селища в общината. Големите събития в живота на града винаги се отразяват и върху живота на хората в общината. Железопътната гара - празнично представена в кинопрегледа като нагледен символ на напредъка на града веднага попада в спомените и разказите на хората от региона:

Славка Шалявска от с. Грамага /гнес квартал на Благоевград/, разположено непосредствено до железопътната линия, си спомня:

“...Ние се чудим къде е това Дупница, не знаем, нали? Никъде не сме ходили. Тука тогава беше само теснолинейката. Чак 1936 пуснаха тоя влак. Немахме нито чешми, нито електричество в Грамада...”¹¹

И в планинското село Церово, железопътната линия е съществен топос в спомените:

“...Към 1937 г. помня, се изселвах в Турция. Бях на Благоевград на гарата като дете. Помня една от роднините, че ми даваше мед. Изпратихме ги на гарата. Аз като дете – бил съм 4-5 годишен...”¹²

От своя страна споменът за изселвания в Турция кореспондира с неколkokратните обсъждания в Общинския съвет на конкретни въпроси, свързани с тях – имоти, опрощаване на задължения и т.н.

“Виртуална Горна Джумая” обхваща и изследванията върху миналото на благоевградските квартали Струмско и Грамага, публикувани преди няколко години. Те също включват изследвания, архивни

¹¹ Интервю със Славка Шалявска, р. 1926 г. от кв. Грамада

¹² Интервю с Муса Метев, р. 1933 от с. Церово.

Семейни снимки в дома на Явор Байкалов от с. Церово

материали и спомени.

Изследователската работа на екипа включва работа с най-разнообразни източници и премина в най-различни архивохранилища – в Българската национална филмотека, в Държавен архив - Благоевград и селски читалищни архиви.

Специална благодарност дължим на Директора на БНФ Пламен Масларов и на Кирил Доброславски; на Петър Станев, Любима Петрова от ДА-Благоевград, на Иван Досев от Църковното настоятелство на с. Марулево, на кмета на с. Церово Румен Виранов.

Освен работата в архивите, изследването предвиждаше многократни посещения и работа на терен в близките села Марулево и Церово. Задачата беше да се съберат разкази за миналото, както и снимки от всекидневния стопански и социален живот в различни сезони на земеделския цикъл. Важна цел беше също да се издирят стари снимки и документи, които се съхраняват в семейството, и да се запознаем със съхраняването на семейната и селищна памет на място. Посрещнати бяхме с много голяма отзивчивост, а хората бяха готови да разговарят винаги с нас. Специална благодарност дължим за тези разговори на Димитър Христов, Любен Парашкански от Марулево, Георги Балеv /дългогодишен учител/, Муса Метев, Явор Байкалов, Жулиета Канжева от Церово и много други.

Наред с разказите за миналото, както става при включено наблюдение, научавахме и някои неща от традиционния бит: от Маргарита Гушинова (78 г.) разбрахме как през есента се прави юфка в Церово:

“Шест - седем кила брашно си замесих и 15 яйца – и мляко колкото да се замеси – и после игеме да точиме. Игеме на гората дето

Разговор с Маргарита Гушинова, с. Церово, 2005 г.

има трънки, на крака – и на трънката, а някои простират на чаршафите по леглата . И да се къса, като изсъхне, я събираме. Сама си казва колко тънка да е, като за баница. Може и на масата, и простираш на чаршафи, или на терасата. Събираме я, и после – в кашони, или в чувал да си я събереш за зимата. Не е задължено да е толкова много, може и по-малко: 2-3 кила брашно и пет яйца”.

Специална благодарност дължим и на г-р Иван Петров и доц. Ангелина Манова, които предоставиха снимки и други материали, както и на доц Анастасия Пашова, която взе участие в теренните изследвания.

Повечето от историческите проучвания са осъществени в рамките на факултетните проекти на Правно-исторически факултет. Настоящото издание не би било възможно без подкрепата и разбирането на ръководството на факултета.

В изданието „Виртуална Горна Джумая“ не са включени текстовете на всички направени интервюта, но някои сведения от тях са използвани в статиите за селата от общината. Предвижда се по-нататък работата по „Виртуална Горна Джумая“ да продължи както с издирване на документи за представените тук селища, така и за останалите селища от общината. Предстои също и по-нататъшното публикуване на протоколите на общинския съвет, както и

издирването на други писмени и визуални документални свидетелства от миналото на града.

„Виртуална Горна Джумая“ не е история на града. Изданието има за цел да въведе студентите в света на разнообразието от източници за едно селище, както и да им даде възможност да ползват непосредствено публикуваните документи. Заедно с това изданието е опит да сближи тези различни по характер източници и да ги включи в диалог с читателя без да му отнеме правото да ги допълва с още информация и сам да си състави кохерентни образи на миналото на града и общината.

Кристина Попова